

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

ГАНДРАБУРА НАТАЛЯ ЯРОСЛАВІВНА

УДК 94(477.7)"1941/1944"

**СЕЛО ГЕНЕРАЛЬНОЇ ОКРУГИ
«ДНІПРОПЕТРОВСЬК» (1941–1944 рр.):
ВИЗИСК, ВИСНАЖЕННЯ ТА НАСЛІДКИ**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Миколаїв – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України та правознавства ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Стецкевич Віталій Вікторович,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
професор кафедри інженерної педагогіки
та мовної підготовки

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Перехрест Олександр Григорович,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин;

кандидат історичних наук, доцент
Погорелов Анатолій Анатолійович,
Миколаївський національний університет імені
В. О. Сухомлинського, доцент кафедри історії,
етнології та археології

Захист відбудеться «27» грудня 2017 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 38.134.01 у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24, ауд. № 01.322).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (54030, Миколаїв, вул. Нікольська, 24).

Автореферат розісланий «25» листопада 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. А. Пархоменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначена пізнавальними потребами власне самої історичної науки. Пріоритетним напрямом дослідження у сучасній вітчизняній історичній науці є, зокрема, осмислення на новому рівні причин, методів та наслідків нацистської окупаційної політики в Україні (1941–1944 рр.), у тому числі й у сільській місцевості. Широка зацікавленість цією проблематикою підкріплена, перш за все, методологічним плюралізмом, який «подарував» ученим свободу думки, розширив кругозір їхньої наукової діяльності та відкрив можливості використовувати у наукових пошуках нові дослідницькі підходи та методи. Ці радикальні зміни, зокрема, допомагають ученим більш повно оцінити всю окупаційну – за суттю грабівницьку й дискримінаційну – політику нацистів на українських землях.

Як відомо, історичне минуле нашого народу невід’ємно пов’язане із нашим сьогоденням та майбутнім. Тому в літописанні історичної минувшини важливим кроком є відтворення невідомих його сторінок – невід’ємної складової нашої історії – трагічних подій підкупаційного українського села. Актуальність дослідження зумовлена й нинішньою непростю ситуацією, яка склалася в Україні, – анексією Кримського півострова Росією та важким становищем на сході України.

Вибір теми дисертації «Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки» зумовлений і тим, що й досі все ще недостатньо досліджено та виписано становище вітчизняного сільського соціуму в добу окупації на регіональному рівні. І це при тому, що селяни досліджуваного регіону більше двох років перебували в заручниках у німецької окупаційної влади.

На сучасному етапі застосування регіонального підходу дозволяє більш детально, у межах мікрорівневої площини, дослідити механізми, методи та засоби залучення місцевих селян до обов’язку, а точніше, до «примусу праці» окупаційними владними інститутами. З’ясування ж результатів проведення економічної політики німецької адміністрації в сільській місцевості генеральної округи «Дніпропетровськ» дозволяє визначити наслідки діяльності окупаційної влади як для селянства загалом, так і для окремого «індивіда».

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах кафедральної (кафедра історії України та правознавства Криворізького державного педагогічного університету) науково-дослідної теми «Суспільно-політичні процеси в Україні наприкінці XIX – XX ст.», затвердженої Вченою радою КДПУ від 14 грудня 2010 р., протокол №5.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі опрацювання залучених до наукової роботи історичних джерел і здобутків історіографії об’єктивно й комплексно відтворити політику нацистської окупаційної влади в сільській місцевості генеральної округи «Дніпропетровськ» у контексті реалізації нацистським режимом курсу, спрямованого на користь Третього райху.

Досягнення визначеної мети передбачило вирішення наступних наукових завдань:

- виявити ступінь наукової розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній історіографії;
- охарактеризувати, систематизувати та класифікувати джерельну базу дисертаційної роботи;
- встановити й обґрунтувати теоретико-методологічні основи й засади дослідження;
- розкрити особливості організації та функцій німецької окупаційної адміністрації та місцевих органів влади;
- проаналізувати мету, організаційні заходи, напрямки та наслідки діяльності окупаційної влади щодо залучення селян генеральної округи «Дніпропетровськ» до «обов'язку праці»;
- окреслити основні напрямки залучення дітей та підлітків до сільськогосподарських робіт на користь окупантів;
- охарактеризувати зміст та наслідки окупаційної фінансово-податкової політики, запровадженої окупантами в аграрному секторі на території генеральної округи «Дніпропетровськ»;
- дослідити механізми вербування селян та їх примусу до виїзду на роботу в Німеччину;
- уточнити чисельність депортованого окупантами працездатного селянства з генеральної округи «Дніпропетровськ».

Об'єкт дослідження – трудові та матеріальні ресурси села генеральної округи «Дніпропетровськ», задіяні німецькою окупаційною владою в системі тотальної експлуатації, визиску та виснаження.

Предмет дослідження – політика окупаційної влади щодо експлуатації, визиску та виснаження села генеральної округи «Дніпропетровськ».

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з серпня 1941 р. по лютий 1944 р. Нижня межа визначається нацистською окупацією досліджуваної частини Наддніпрянщини. Верхня межа датується остаточним звільненням цієї території внаслідок завершення Нікопольсько-Криворізької операції (30 січня – 29 лютого 1944 р.).

Територіальні межі дослідження окреслені довоєнними територіально-адміністративними кордонами Дніпропетровської області та частково Запорізької (зокрема, Красноармійський, Новомиколаївський, Запорізький, Великотокмацький, Михайлівський, Василівський, Оріхівський, Гуляйпільський, Новозлатопільський, Осипенківський, Ногайський, Андріївський, Пологівський, Куйбишевський, Чернігівський, Кам'янсько-Дніпровський, Великобілозерський і Великолепетиський райони), які в роки нацистської окупації були включені до складу новоутвореної територіальної одиниці – генеральної округи «Дніпропетровськ».

Методологія дослідження. Робота побудована на принципах об'єктивності, системності, всебічності та наступності. Під час розробки теми

використовувалися загальнонаукові методи (індукції та дедукції, соціологічний, аналізу та синтезу, логічний та історичний) у комплексі зі спеціально-історичними методами (проблемно-хронологічним, історично-логічним, історично-ретроспективним, історично-порівняльним) та методами інших наукових галузей.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що:

вперше:

- на основі критичного переосмислення вітчизняної та зарубіжної історіографії встановлено ступінь наукової розробки проблеми та визначено коло питань, які потребують подальшого поглибленого вивчення;

- на базі ґрунтовного аналізу історичних джерел, більшість яких уперше введено до наукового обігу, здійснено комплексне дослідження окупаційної політики в селах генеральної округи «Дніпропетровськ»;

- комплексно висвітлено організаційні заходи та напрямки працевикористання місцевих селян (розподіл робочої сили для обробки землі; вираховано відсоток чоловіків та жінок, які притягувалися до «обов'язку праці»; підраховано відсоток сільського населення, змушеного працювати на користь Німеччини);

- досліджено зміст і наслідки окупаційної податково-фіскальної системи;

- показано глибину матеріального й людського виснаження села;

- підраховано загальну чисельність сільського населення, вивезеного з генеральної округи «Дніпропетровськ» на роботу до Третього райху;

дістало подальшого розвитку:

- дослідження щодо використання німецькою окупаційною владою працездатних селян генеральної округи «Дніпропетровськ», їх матеріального забезпечення;

- вивчення реалізації фінансово-податкової політики окупантів у генеральній округі «Дніпропетровськ»;

- висвітлення методів та наслідків вивезення місцевих селян на роботу до Німеччини;

уточнено:

- чисельність вивезених окупаційною владою працездатних селян з генеральної округи «Дніпропетровськ».

Практичне значення отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає у розширенні пояснення історичного процесу 40-х років ХХ ст. щодо людського та фінансово-економічного визиску досліджуваної частини Наддніпрянського села німецькою окупаційною владою завдяки введенню до наукового обігу низки нових фактологічних матеріалів, узагальнень та висновків. Вони можуть бути використані під час підготовки лекцій, семінарів, розробки навчальних курсів та програм з краєзнавства та узагальнюючих праць з історії України періоду Другої світової війни.

Особистий внесок здобувача полягає у самостійній постановці та вирішенні всього комплексу завдань дисертаційної роботи. У процесі

дослідження проведено роботу з опрацювання архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державних архівів Дніпропетровської та Запорізької областей. У результаті цієї роботи до наукового обігу залучено документи та матеріали, зосереджені у 177 справах. Оприлюднені у науковому дослідженні результати та висновки отримані авторкою особисто. Наукові публікації у фахових виданнях є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації та її результати автор доповіла *на шести міжнародних наукових конференціях*: «Сталий розвиток промисловості та суспільства» (м. Кривий Ріг, 2013 р.), «Сталий розвиток промисловості та суспільства» (м. Кривий Ріг, 2014 р.), «Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство» (м. Київ, 2014 р.), «Геноцид України у ХХ столітті. Україна під окупаційними режимами: історичні реалії та постколоніальний синдром» (м. Львів, 2014 р.), «Розвиток промисловості та суспільства» (м. Кривий Ріг, 2016 р.), «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (м. Одеса, 28–29 квітня 2017 р.); *двох всеукраїнських наукових конференціях*: «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» (м. Кривий Ріг, 2012 р.), «Війна в історичній та індивідуальній пам'яті» (м. Кривий Ріг, 2016 р.); *на регіональній науковій конференції*: «Війна в пам'яті поколінь» (м. Кривий Ріг, 2013 р.).

Публікації. За результатами дослідження авторкою опубліковано 11 наукових праць. Із них 5 у вітчизняних фахових виданнях (дві включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus»), 6 тез наукових конференцій. Загальний обсяг наукових праць становить 4 друкованих авторських аркушів.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданням дослідження. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (555 позицій), додатків, списку публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації. Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінку, з яких основного тексту – 182 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано доцільність та актуальність теми, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, територіальні та хронологічні межі, окреслено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, указано на особистий внесок здобувача, подано інформацію про апробацію одержаних результатів, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** здійснено комплексний аналіз наукової розробки проблеми, джерельної бази дослідження, визначено методологічні засади реконструкції історії села генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.).

Поділ історіографії проблеми відбувся за науковими критеріями історіографічного процесу пізнання історії окупації. Відтак використано наступну схему: 1) радянська історіографія, яка бере свій початок ще з появи перших праць науковців у роки радянсько-німецької війни і завершується наприкінці серпня 1991 р.; 2) роботи сучасних українських дослідників (з серпня 1991 – до сьогодні); 3) праці зарубіжних авторів.

Перший період дослідження змісту та наслідків нацистського окупаційного режиму тривав близько 50-ти років. У 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. дослідження історії українського селянства окупаційної доби здійснили С. Галаджиєв, К. Гуков, К. К. Дубина, П. Д. Індиченко, А. Леонтєв, І. Д. Литвинов, Л. М. Новиченко та інші. Вони особливу увагу приділяли викриттю злочинної політики нацистів в Україні, обґрунтовували і характеризували експансіоністські плани гітлерівців, у тому числі й в аграрному секторі.

У другій половині 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. масштаби наукових досліджень значно розширюються. На цьому етапі широке коло питань стосовно планів змісту і наслідків нацистської окупаційної політики в Україні, становища українського селянства та його боротьби з нацистами аналізують П. С. Дишлевий, В. С. Коваль, М. В. Коваль, С. П. Лаута, М. І. Супруненко. Дослідники розкрили плани, зміст та наслідки нацистської окупаційної політики для українського села загалом. Поза увагою науковців залишилися питання, що стосувалися, зокрема, політики окупантів у селах генеральної округи «Дніпропетровськ».

Починаючи з середини 60-х і до 80-х рр. ХХ ст. з'являються праці В. С. Ковалю, В. М. Нем'ятого, Т. С. Першиної та ін. У руслі даної тематики продовжував працювати М. В. Коваль. Науковці дослідили етапи нацистської окупаційної політики в аграрній сфері України, жорстокість методів окупантів під час залучення селян до сільськогосподарських робіт і вивезення частини працездатного населення до Німеччини, голод та смертність місцевого люду в результаті кабальної заготівельної політики, яку проводили окупанти, тощо. Все ж регіоналістика не вважалася пріоритетним науковим напрямком у цей період.

Отже, радянська історична наука, у тому числі й її історико-партійна гілка, зробила певний внесок в історіописання німецько-радянської війни. Але багатьох питань цього періоду історики торкалися лише поверхнево, не враховувалася специфіка нацистського адміністративного управління (та їх союзників) у різних регіонах окупованої України. На регіональному рівні не досліджувалися ні організаційні заходи та службові компетентності допоміжних районних і сільських управ, ні засоби залучення населення сіл до «обов'язку праці», ні податкова та фіскальна політика, ні методи щодо вивезення працездатного сільського населення на роботу до Райху тощо. Спеціальним дослідженням науковців не стала і тема села генеральної округи «Дніпропетровськ».

З середини 1991 р. розпочинається *другий період* історіописання проблеми підкупаційного українського села, що безпосередньо стосувалася реалізації намічених планів нацистів на теренах України у контексті Другої світової війни, який продовжується й в останнє десятиліття. Він характеризується переосмисленням подій воєнної історії України та відходом від заідеологізованої радянської історичної науки, що дозволило дослідникам вийти на новий рівень у висвітленні різних аспектів, пов'язаних, зокрема, з окупацією української території.

У новітній українській історіографії проблематика, характер, технологія функціонування німецької окупаційної адміністрації в Україні в роки Другої світової війни стали предметом дослідження О. М. Гончаренка, М. В. Ковалю, М. П. Куницького, О. Є. Лисенка, П. В. Рекотова та ін.

Проблема ставлення місцевого населення до окупантів та чинників, які призвели до співпраці цивільного населення з окупаційною владою, тобто існування таких явищ, як добровільний та вимушений колабораціонізм, висвітлюється в роботах О. Г. Перехреста, О. В. Потильчака, В. В. Стецкевича, В. О. Шайкан. Науковці, працюючи в руслі цієї тематики, з'ясували зміст та наслідки співпраці населення райхскомісаріату «Україна» (до складу якого входила й генеральна округа «Дніпропетровськ») з окупантами, дослідили настрої селян на різних етапах нацистської окупації.

У працях В. І. Кучера, Ю. О. Ніколаєць, О. Г. Перехреста, О. В. Потильчака, І. М. Романюка, І. М. Спудки та ін. подано загальну характеристику «нового» окупаційного порядку, розкрито зміст та наслідки «аграрної реформи», досліджено експлуатацію трудових ресурсів українського села окупантами, проаналізовано економічне та соціальне становище місцевого населення, висвітлено основні засади та заходи окупантів з використання сільгосппродукції, фінансів, становище селян райхскомісаріату «Україна» за «нового порядку».

Питання пов'язані з характерними рисами й особливостями окупаційного порядку досліджуються вітчизняними науковцями й на регіональному рівні. Вагомим внеском у вирішення цієї проблематики є праці А. А. Погорелова, В. В. Стецкевича, Ф. Г. Турченка, М. М. Шитюка та ін. Дослідники відтворюють становище населення на території окупованої південної та центральної України, з'ясовують зміст та наслідки німецького окупаційного управління тощо.

Ідеологічно-пропагандистські аспекти нацистської окупаційної політики в аграрному секторі України, головною метою якої було примусити селян продуктивніше працювати та в кінцевому результаті отримати в засіки Райху якнайбільше продовольства, знайшли висвітлення в працях І. М. Грідіної, М. В. Михайлюк, В. О. Шайкан, Н. В. Шевченко та ін.

Сучасна вітчизняна історіографія поповнилася й низкою досліджень, в яких висвітлюються окремі аспекти політики окупаційних органів влади стосовно дітей, підлітків та молоді в окупованій Україні у роки Другої світової

війни. Зокрема, слід назвати наукові праці Г. М. Голиша. Серед таких і низка статей В. В. Ленської, О. Г. Перехреста, О. В. Потильчака, В. О. Шайкан та ін. У своїх працях вітчизняні науковці як комплексно, так і на регіональному рівні, в тому числі й по генеральній окрузі «Дніпропетровськ», висвітлюють різні точки зору нацистів відносно освіти окупованого місцевого населення, досліджують заходи німецької окупаційної влади щодо створення (відновлення) та подальшого функціонування початкової професійної школи, їх характер і спрямування, притягнення дітей та підлітків до трудової повинності тощо.

Вагомим надбанням української історіографії є й ряд праць Г. Г. Грінченко, М. В. Коваля, О. Є. Лисенка, Т. В. Пастушенко, О. Г. Перехреста, присвячених розкриттю особливостей вивезення населення України до Райху, політико-правовому статусу та використанню робочої сили зі Сходу у сфері економіки Німеччини. Дослідники на основі архівних документів, усно-історичних свідчень та епістолярної спадщини зуміли показати умови життя та праці робітників з різних регіонів України в Німеччині, розкрили психофізичний стан «остарбайтерів» та ін.

У працях зарубіжних істориків К. Беркгофа, Ф. Гунтера, О. Далліна, Р. Еванса, Б. Єржабкової, М. Шперера, діаспорних дослідників (В. Косика та ін.) проаналізовано економічну політику нацистських лідерів стосовно східних земель, еволюцію ставлення місцевого населення України до нової окупаційної влади й ескалацію чинення окупантами жорстокості та насилля, розшарування поглядів селян тощо.

Отже, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених різним проблемам з історії нацистської окупації українських земель та проблемам використання ресурсів села на користь нацистської Німеччини, все ж історія підкупаційного села на регіональному рівні все ще залишається висвітленою фрагментарно і неповно. Це повною мірою стосується проблеми змісту та наслідків нацистського «нового порядку» і в селах генеральної округи «Дніпропетровськ».

Джерельну базу дисертаційного дослідження упорядковано за науковими ознаками та за принципом походження і функціональним призначенням документів. Відтак увесь джерельний комплекс, на якому ґрунтується робота, поділено на такі групи: 1) архівні джерела Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО) та Державного архіву Запорізької області (ДАЗО); 2) опубліковані документи та матеріали; 3) оповідні (наративні); 4) періодична преса.

Матеріали архівів поділені на: а) документи німецьких окупаційних структур Райхсміністерства (райхскомісаріату «Україна» та генерального комісаріату «Дніпропетровськ» і гебітскомісаріатів), у тому числі й місцевих органів влади (обласного, районного та сільського рівнів); б) радянські

(архівні), і головне – неопубліковані, джерела, в яких міститься інформація про наслідки окупаційного режиму в сільських районах генеральної округи «Дніпропетровськ» та й усього райхскомісаріату «Україна».

До першої групи архівних джерел належать документи і матеріали ЦДАВО України, які містять розпорядження, циркуляри та звіти окупаційної влади стосовно впровадження трудової повинності для місцевого населення окупованих областей України, відомості про аграрні перетворення на селі, звернення райхсміністра А. Розенберга та райхскомісара Е. Коха до українських селян, декларація окупаційної адміністрації про приватну власність селян на землю, пропагандистські матеріали тощо. Цей багатогранний джерельний інформаційний пласт було використано в дисертаційній роботі.

Важливими для досліджуваної теми є документи і матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Слід зазначити, що в них міститься інформація стосовно політики господарювання німецької цивільної адміністрації райхскомісаріату «Україна», заходи з вербування та примусової мобілізації селян з генеральної округи «Дніпропетровськ» на роботу до Німеччини, розпорядження райхскомісаріату «Україна» про матеріальне забезпечення родин осіб завербованих до Райху, конфіскацію в населення худоби тощо.

Окрему і дуже важливу групу джерел складають документи та матеріали, які зберігаються в ДАДО та ДАЗО і містять інформацію про діяльність нацистських окупаційних органів влади саме в генеральній окрузі «Дніпропетровськ». До них належать розпорядження, накази, об'яви гебітскомісарів та районних управ стосовно залучення сільського населення до «обов'язку праці», звіти про роботу відділів районної управи, положення про роботу громадських господарств, списки перепису населення громадських господарств, документи стосовно землеустрою, перетворення громадських господарств у землеробські спілки тощо. У масиві цих документів і матеріалів було виявлено та використано інструкції, розпорядження, накази та директиви військового командування, генерального комісара, обласної та районних споживчих спілок щодо заготівлі сільськогосподарських продуктів, фіскальної політики на селі, вербування селян на роботу до Райху та ін.

Іншу групу джерел складають опубліковані в радянській і сучасній періоди документи доби нацистської окупації України. Проте варто зазначити, що в документах, опублікованих у радянську добу, були практично відсутні матеріали, які повною мірою розкривали б зміст та наслідки нацистської окупаційної політики в селах генеральної округи «Дніпропетровськ».

Цінними, для вивчення вказаної теми дисертаційного дослідження є нарративні джерела. Першу підгрупу складають спогади, що відображають становище людності досліджуваної частини українського села в добу окупації. Другу підгрупу становлять спогади колишніх «остарбайтерів», депортованих з генеральної округи «Дніпропетровськ», та бранців концтаборів.

Ще одну підгрупу джерел складають листи підневільних «остарбайтерів», вивезених з досліджуваного регіону, які зберігаються, в основному, в ДАДО та ДАЗО. Ця епістолярна спадщина дозволяє дослідити й поглиблено зрозуміти психологічний стан окремої людини (її думки, переживання, мрії, сподівання тощо), відірваної від родини, друзів та усталеного способу життя.

Висвітленню окупаційної політики на території генеральної округи «Дніпропетровськ» сприяють періодичні видання, що публікувалися за підтримки та під контролем німецької цивільної адміністрації, яких виходило друком шістнадцять найменувань. Ця окупаційна преса, як постає з аналізу її матеріалів, проводила агітаційну роботу, публікувала офіційні рішення, закони, розпорядження окупаційної адміністрації тощо.

Таким чином, джерельна база дослідження є автентичною та репрезентативною, комплексне застосування якої є вдалою альтернативою для вирішення завдань заявленої дисертаційної роботи.

Методологічною базою дисертаційного дослідження є діалектичний підхід і такі основні принципи пізнання, як-от: об'єктивність, історизм, всебічність, системність та наступність. До методологічного інструментарію дослідниці були залучені загальнонаукові та спеціально-історичні методи пізнання минувшини.

За допомогою діалектичного підходу ставлення окупаційної влади до місцевого населення розглядається як таке, що постійно змінювалося під впливом різних чинників. Комбіноване застосування принципів об'єктивності, історизму, всебічності, системності та наступності разом з хронологічним, історично-логічним, історично-ретроспективним, історично-порівняльним, соціологічним й іншими методами дослідження дало змогу на належному науковому рівні дослідити, проаналізувати та узагальнити зміст, форми і методи визиску села генеральної округи «Дніпропетровськ» та їх наслідки з метою реалізації намічених нацистами завдань.

У другому розділі **«Окупаційна система та механізми експлуатації селян генеральної округи “Дніпропетровськ”»** розкрито особливості та показано функції й діяльність окупаційних владних структур щодо примусу місцевих селян до праці та механізми дії закону про трудову повинність.

У підрозділі 2.1. *«Органи управління сільськогосподарським сектором»* проаналізовано процес формування нацистської окупаційної системи та комплексно висвітлено організаційні заходи окупантів з метою визиску генеральної округи «Дніпропетровськ».

Реалізація завдання щодо тотального пограбування українського села зумовила нещадну експлуатацію як природних ресурсів, так і трудових. З цією метою окупанти створили цілу вертикаль владних німецьких адміністративних органів. До нижчих ланок вони вимушено залучили й місцеву людинність. Однак цей прошарок колабораціоністів ніс як адміністративну, так і кримінальну відповідальність за якість та строки виконання різноманітних приписів згори. Унаслідок такої політики нацистів, що включала заохочення та залякування,

місцеві органи допоміжної влади й виконували покладену на них функцію контролю та примусу по відношенню до трудових ресурсів села.

Зі встановленням нацистського «нового порядку» в генеральній окрузі «Дніпропетровськ» практично все сільське працездатне населення буквально з перших днів було залучене окупантами до «обов'язку праці». Нацистська верхівка вирішила залишити на території окупованої України організаційну структуру радянської довоєнної моделі господарювання на селі, яка, з точки зору окупантів, виявилася прийнятною та доволі ефективною. Тому-то вони й «підлаштували» її під себе, а окремі її елементи використали цілком і повністю для організації виробництва сільськогосподарської продукції, експлуатації, тотального визиску села і селян.

У підрозділі 2.2 «Експлуатація німецькою окупаційною владою трудових ресурсів села» розкрито напрямки працевикористання місцевих селян.

У системі експлуатації села генеральної округи «Дніпропетровськ» його трудовий потенціал визнавався окупантами як дармовий трофей, як власність, яку вони нещадно експлуатували. І тому в період окупації на теренах округи фактично не існувало трудового права, яке б регулювало трудові суспільні відносини, що виникають з приводу застосування найманої праці. Це, зокрема, стосувалося й укладення трудового договору між працівником і роботодавцем. Залучення селян до праці і трудові відносини в генеральній окрузі «Дніпропетровськ» будувалися та регламентувалися в односторонньому порядку й виключно на основі «обов'язків, зобов'язань, повинностей» тощо, які містилися в численних розпорядженнях та наказах райхсміністра східних окупованих територій А. Розенберга, райхсмаршала Г. Герінга, райхскомісара Е. Коха та інших. Керуючись ними, окупаційна влада генеральної округи «Дніпропетровськ» притягувала до відбування трудової повинності все більш-менш працездатне сільське населення (понад 1 млн селян). Для попередження випадків саботування населенням «обов'язку праці» окупанти розробили і використали систему заохочувальних та карально-репресивних заходів. Як свідчать архівні документи, зазвичай переважали останні – репресивно-примусові.

У підрозділі 2.3 «Початкова та середня освіта як засіб експлуатації дітей та підлітків» проаналізовано місце та роль початкових та середніх професійних навчальних закладів в окупаційній системі визиску села генеральної округи «Дніпропетровськ». До виробничої сфери на селі окупанти залучали і заклади освіти. При цьому початковим школам видавався відповідний план сільськогосподарських робіт, який учні повинні були стовідсотково виконувати, а продукцію здавати в засіки Третього району.

Реалізуючи хижачькі плани, нацисти зіткнулися з гострою нестачею спеціалістів у галузі сільського господарства. Тож не випадково місцева влада генеральної округи «Дніпропетровськ» відновила роботу деяких спеціальних навчальних закладів, у тому числі й професійно-технічних шкіл, задля підготовки спеціалістів молодшої ланки для села. У даному випадку йшлося не

лише про підвищення кваліфікації чи підготовку фахівців, але й задля забезпечення аграрного сектору додатковою робочою силою.

У третьому розділі **«Визиск і виснаження окупантами матеріально-фінансових та людських ресурсів села»** проаналізовано зміст та наслідки окупаційної податково-фінансової системи, показано глибину матеріального й людського пограбування села генеральної округи «Дніпропетровськ» нацистською окупаційною владою.

У підрозділі 3.1 *«Нацистська заготівельна політика в селі генеральної округи «Дніпропетровськ»* ідеться про вилучення в селян окупаційною владою сільськогосподарської продукції в рамках заготівельної кампанії.

Аналіз джерел і матеріалів підтверджує, що з метою ефективного пограбування села генеральної округи «Дніпропетровськ» окупанти використовували обласні, окружні та районні сільськогосподарські відділи, при яких діяли заготівельні організації, укомплектовані штатом (з місцевих) пособників-колабораціоністів.

Зазначено, що «заготівлю» різної сільськогосподарської продукції в окрузі окупаційна влада розгорнула ще з серпня 1941 р. Вона тривала до кінця лютого 1944 р. Місцеві селяни в другій половині 1941 р. здавали в заготівлю від однієї корови близько 300 л молока за квартал, у 1942 р. вже за рік – 600–720 л молока, а в 1943 р. річний план по молоку на одну корову складав близько 650 л. Зокрема, підраховано, що за півроку такої «заготівлі» з молока, зібраного на теренах 12-ти районів генеральної округи «Дніпропетровськ», виготовлено 196 569 кг молочної продукції. З 1941 р. й до березня 1944 р. окупаційна влада забрала в селян приблизно 80 тисяч свиней та 143 693 голів великої рогатої худоби, кожне приватне господарство здало більше 30 курей і 450 яєць, селяни ж одного району – близько 40 000 штук птиці та десятки тисяч яєць. Власник пасіки щороку здавав у заготівлю 7,5–10 кг меду з вулика тощо.

Окупаційна влада генеральної округи «Дніпропетровськ» протягом 1941–1944 рр. з метою виконання заготівлі сільськогосподарської продукції вдавалася і до погроз, штрафів, конфіскації майна, худоби та ряду інших репресивних заходів.

У підрозділі 3.2 *«Реалізація окупаційної фінансової політики в сільськогосподарському секторі»* розкрито зміст та наслідки фіскальної політики, запровадженої нацистською окупаційною владою в сільській місцевості генеральної округи «Дніпропетровськ».

З'ясовано, що кошти, отримані місцевими селянами за здану в заготівлю сільгосппродукцію, окупанти також вилучали, прикриваючись «законними» обов'язковими стягненнями у вигляді різноманітних грошових податків, обов'язкового страхування майна та худоби селян, патентуванням кустарів-ремісників, уведенням різноманітних штрафів і адміністративних зборів.

Зазначено, що нацисти в перші місяці окупації використовували радянську (довоєнну) податкову й фіскальну модель. Щоправда, з лютого 1942 р. окупанти її дещо трансформували в бік посилення визиску села. Побудована

ними управлінська система (сільськогосподарські та фінансові відділи при гебітскомісаріатах, крайсгебітах) діяла на основі наказів, розпоряджень, спеціальних інструкцій та інших приписів згори, направляючи весь цей потік розпорядчих документів до виконання районним та сільським управам.

На основі архівних документів було підраховано, що за рік окупації майже кожна селянська родина, яка проживала в генеральній окрузі «Дніпропетровськ», сплачувала «новим господарям» близько десяти видів грошових податків і віддавала окупантам майже 950 крб, якщо ж додати і страхові платежі – сума збільшувалася до 1 700 крб і вище. За один тільки рік окупанти та їх пособники «вигребли» в селян генеральної округи більше 600 тис. крб (і це тільки з приватного сектору!). В результаті такої злочинної політики окупаційної влади генеральної округи «Дніпропетровськ» підірвано і до цього хитке матеріальне становище незаможного селянства, що стало причиною ще більшого його збідніння.

У підрозділі 3.3 «“Вербування” та примусове вивезення сільського населення на роботу до Німеччини» висвітлено зміст та наслідки «вербувальної» кампанії, яку проводила нацистська окупаційна влада в генеральній окрузі «Дніпропетровськ»

Політика визиску села генеральної округи «Дніпропетровськ» включала й масове вивезення працездатного населення, особливо молоді, на роботу до Німеччини. Добровільна вербувальна кампанія, яку окупанти розгорнули наприкінці 1941 р., не дала їм очікуваних результатів і досить швидко перетворилася на примусову – відверте полювання за «живим товаром».

Загалом, на основі «злагоджених» дій як німецької окупаційної влади, так і місцевих пособників, військовим трофеєм нацистів ставали більш-менш фізично здорові селяни віком від 15 до 50 років, а то й 60-річні. Вся ж система вербування та відправки «остарбайтерів» до Німеччини була суворо регламентована рядом вказівок, інструкцій, розпоряджень, погроз і покарань, які направлялися на придушення бодай найменшого спротиву «завербованих» селян. Як наслідок, окупаційна влада депортувала до Німеччини більше 116 000 селян генеральної округи «Дніпропетровськ».

У висновках дисертації викладено основні результати дослідження, обґрунтовано положення, винесені на захист.

1. Незважаючи на значний пласт радянської історіографії літописання війни 1941–1944 рр., історія життя та праці трудового люду села генеральної округи «Дніпропетровськ» у добу нацистської окупації як напрям в історичній науці не розроблялася, тому що сама суть такого явища, як праця на економіку Райху та забезпечення сільськогосподарською продукцією Вермахт, перечила тогочасній єдиній міфологізованій марксистсько-ленінській концепції історії війни. Звідси й витікала проблема заідеологізованості радянської історичної науки та, як наслідок, дослідження проблем, пов'язаних з німецько-радянською війною, подавалося в контексті всенародної боротьби проти нацизму під керівництвом комуністичної партії.

У вітчизняній історичній науці на рубежі останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ століть започатковано глибоку трансформацію, яка суттєво вплинула на зміст сучасної історіографії історії України періоду Другої світової війни. Зокрема, в центрі уваги вітчизняних науковців перебувають проблеми, пов'язані з окупацією українських земель Німеччиною та її союзниками у 1941–1944 рр. Серед них досить значний інтерес викликають такі конкретні питання: організаційна структура та функціонування німецької окупаційної адміністрації та місцевих органів управління; соціально-професійний статус працівників місцевих владних органів; економічне та соціальне становище місцевої людності в період окупації; застосування форм і методів роботи окупаційної влади щодо використання як кваліфікованих людських робочих рук, так і різноробів; психологічний стан українського населення на різних етапах окупаційної доби; класифікація колабораціонізму на основі досліджень характеру німецького окупаційного режиму та умов, в яких перебувало місцеве населення, тощо. Аналіз сучасної вітчизняної історіографії дає підстави констатувати той факт, що вона крок за кроком набуває нового гуманістичного змісту. Простежується значний прояв уваги дослідників до людини як до суб'єкта історичного процесу, але залишаються малодослідженими сторінки історії, безпосередньо пов'язані загалом як із змістом та наслідками діяльності окупаційної адміністрації на теренах сільських районів генеральної округи «Дніпропетровськ», так і, зокрема, становищем сільської людності в окупаційну добу.

2. У роки Другої світової війни нацисти здійснили поділ українських земель з метою якнайшвидшої реалізації експансіоністських планів. Зокрема, створена ними у складі райхскомісаріату «Україна» генеральна округа «Дніпропетровськ» мала відповідний управлінський апарат, повноваження якого діяли в межах 44 довоєнних районів Дніпропетровської та Запорізької областей. До вищих щаблів влади допускалися лише німецькі управлінці (генеральний комісар, керівник окружного сільськогосподарського відділу та 16 гебітскомісарів), які, по суті, й керували округою. Допоміжним, але не менш важливим інструментом у цій владній структурі стали керівники районних управ і сільськогосподарських відділів, сільські старости та місцеві поліційні формування. Вони безпосередньо брали участь у нацистській кампанії щодо залучення місцевих селян до роботи на користь Третього райху.

3. Німецька окупаційна влада в генеральній окрузі «Дніпропетровськ» створила, чи, точніше, адаптувала під свої потреби радянську довоєнну колгоспно-радгоспну модель організації праці селян, що в основному відповідала вимогам нацистів. Ця адміністративно-поліційна система була створена за прототипом «трудова таборів-поселень» і слугувала виключно для експлуатації й тотального визиску села та його трудового потенціалу. Вона мала такі характерні складові: заборона перетину умовного кордону селянами (села, району, гебіту) без відповідного дозвільного документа, підписаного гебітскомісаром; поділ сіл на сектори (колгоспи та радгоспи, згодом

перейменовані в громадські та державні господарства); запровадження для місцевого люду кабальної загальної трудової повинності, вікові межі якої були розмиті (вона охоплювала різні за віком категорії селян: від дітей до людей похилого віку); проведення статистичного обліку населення з метою виявлення працездатних осіб; обов'язковий і непосильний нормований розподіл землі для обробітки: 3–5 гектарів на одну пару робочих рук; тотальна експлуатація жінок-селянок (сумарно кількість працюючих жінок у селах генеральної округи «Дніпропетровськ» склала близько 65% від загального показника працездатного сільського населення); тривалість робочого дня селян залежала від сезонних сільськогосподарських робіт, і, як наслідок, з весни до пізньої осені працівник відпрацьовував близько 60–90 годин на тиждень; мізерна заробітна плата, якої ледве вистачало на низькокалорійне харчування працівника та його родини; повна відсутність двостороннього правового трудового договору між роботодавцем і працівником; жорстокі міри покарання за пропуск селянином роботи без поважних причин тощо. У таких жорстоких умовах праці (по суті – підневільної) в сільськогосподарському секторі генеральної округи «Дніпропетровськ» загалом працювало близько одного мільйона селян.

У ході вивчення джерельних матеріалів встановлено, що окупанти не просто залучали селян генеральної округи «Дніпропетровськ» до роботи. Це була жорстока система обов'язкової праці на користь Німеччини, і за цю роботу вони отримували мінімальну грошову платню та від 200 грамів збіжжя за один зароблений трудовдень, а подекуди й трохи менше. Основну ж масу сільськогосподарської продукції «нові господарі» вивозили до Райху та постачали Вермахт.

До того ж, можна впевнено стверджувати, що окупанти практично нічого нового у сільськогосподарську сферу не додали й не збудували жодної господарської будівлі, майстерні, цеху, комори, початкової чи сільськогосподарської школи. І хоча вони й поповнили децищу техніки для МТС, але, знову ж таки, тільки з розрахунку власної вигоди. Усе, що робили окупанти, спрямовувалося виключно на визиск села і селян, але не на розвиток, реконструкцію чи оновлення сільськогосподарського сектору генеральної округи «Дніпропетровськ».

4. Вся система освіти в добу окупації функціонувала виключно в економічних інтересах Райху, а діти й підлітки генеральної округи «Дніпропетровськ» у цій системі представляли інтерес для окупаційної влади як майже дармова робоча сила. Їх примушували: по-перше, коритися «новій владі»; по-друге, відбувати трудову повинність на користь Німеччини; по-третє, стовідсотково виконувати сільськогосподарські заготівельні плани тощо.

5. На жорстокий визиск села генеральної округи «Дніпропетровськ» працювала не лише колгоспно-радгоспна система організації праці, але й ціла мережа інституцій (організацій, відділів, контор), які покликані були:

а) розробляти помісячні, поквартальні та річні плани заготівлі сільськогосподарської продукції та сировини із селянських приватних господарств; б) визначати строки виконання селянами заготівельних планів; в) встановлювати преїскурант цін та «пунктів» за здану сільгосппродукцію та сировину; г) запроваджувати силові механізми тиску для покращення результатів заготівлі сільгосппродукції: штрафи, конфіскацію майна селян тощо.

Незважаючи на запроваджені окупантами заходи, селяни генеральної округи «Дніпропетровськ» нерідко зривали планові поставки заготівлі сільгосппродукції. Як свідчить аналіз джерел, це зумовлювалося рядом чинників: несприйняттям селянами самої окупації, суті окупаційної політики («нового порядку»), їх підневільним статусом; непосильними заготівельними планами; низькими закупівельними цінами, встановленими німецькою окупаційною владою.

Новостворені ж нацистами на території Наддніпрянщини господарські інспекції, команди та філії впродовж усієї окупації намагалися ревно виконувати одне з головних завдань, поставлених перед ними, – пограбування та вивезення до Німеччини якомога більше сільськогосподарської продукції. Як наслідок, шляхом конфіскацій та так званої заготівельної кампанії «нові господарі» вивезли з Дніпропетровської генеральної округи десятки тисяч тонн зернових культур, сотні тисяч тонн молочної та м'ясної продукції, мільйони штук яєць, тонни городини тощо.

6. На визиск села в добу окупації спрямовувалася і вся фіскальна система нацистів. Фінансові відділи, які діяли при районних конторах, керуючись у своїй роботі спеціальними інструкціями, наказами та розпорядженнями, збирали із населення та господарств грошові податки, страхові та різні адміністративні збори, штрафи, які перераховувалися на рахунок райхскомісара «України», а звідти – до Третього райху. Як наслідок, тільки за два роки окупації майже кожна селянська родина, яка мешкала на теренах генеральної округи «Дніпропетровськ», сплатила в казну нацистів близько 3 400 крб податкових стягнень та страхових платежів, а всі селянські приватні двори – більше одного мільярда карбованців.

7. Серйозного визиску зазнало село і внаслідок підриву його трудових ресурсів, а точніше, вивезення найбільш спроможної до праці частини сільських мешканців на примусові роботи до Райху. Вербувальна кампанія розпочалася наприкінці 1941 р., а вже з березня 1942 р. окупаційна влада з допомогою голів сільських управ розшукувала, «вербувала» та відправляла на роботу до Німеччини переважно молодь 1922–1925 років народження. Нацистів цікавила найбільш працездатна, фізично здорова робоча сила, і тому на основі розпорядження райхскомісара «України», починаючи з 15 березня 1943 р., переважна більшість місцевої молоді 1920–1926 років народження в обов'язковому порядку відбувала трудову повинність у Райху. Уникнути ж

депортації могли хворі та жінки-матері, які мали дитину віком до двох років або більш як двоє дітей.

Як показали наші підрахунки, окупаційна влада із сільської місцевості генеральної округи «Дніпропетровськ» вивезла до Німеччини більш як 116 000 працездатних осіб, що загалом склало приблизно 12% від усієї робочої сили в окрузі. Враховуючи той факт, що з території України було депортовано близько 2,4 млн осіб, то частка селян, вивезених із 44 сільських районів Дніпропетровської округи, становить близько 7%.

8. Упродовж окупаційного періоду в генеральній окрузі «Дніпропетровськ» діяла й розгалужена мережа нацистської пропаганди. Вона, зокрема, намагалася проникнути у свідомість кожного місцевого мешканця і вселити думку про неминучість перемоги Німеччини, переконати у визвольній місії Вермахту від більшовицького ярма, у реальність і незворотність «аграрної реформи», показати селянам під час вербування всі «принади» їхнього подальшого життя та роботи в Німеччині. Як результат, ця пропагандистська місія не принесла їй творцям бажаних наслідків з ряду причин, однією з яких було розходження обіцянок окупаційної влади з реальним напівголодним та безправним становищем місцевих селян.

Результати дослідження можуть бути застосовані для розв'язання наступних наукових проблем: заповнення «білих плям», які існують у вітчизняній історичній науці (висвітлення змісту та наслідків діяльності німецького окупаційного режиму на території Наддніпрянщини, методів і засобів експлуатації та пограбування окупантами місцевих селян генеральної округи «Дніпропетровськ»).

Можливі напрями продовження досліджень за тематикою дисертації: дослідити наслідки впливу нацистської окупаційної політики на соціально-економічне становище Наддніпрянського села у повоєнні роки (1944 – початок 1950-х рр.), використовуючи введений дисертанткою до наукового обігу фактологічний матеріал, узагальнення та висновки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Гандрабура Н. Я. Україномовна окупаційна преса як джерело з історії нацистської експлуатації населення України (1941–1944 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Випуск 38. С. 338–342.

2. Гандрабура Н. Я. Нацистська податкова політика в окупованому українському селі (1941–1944 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Випуск 42. С. 119–126.

3. Гандрабура Н. Я. Реалізація окупаційної фінансової політики на селі в генеральній окрузі «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2015. Випуск 44, грудень. С. 198–202 (Міжнародна наукометрична база «Index Copernicus»).

4. Гандрабура Н. Я. Експлуатація нацистською окупаційною владою трудових ресурсів села генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.) // Емінак. 2016. Випуск 1(13), січень – березень. Том 3. С. 44–51.

5. Гандрабура Н. Я. «Вербування» та етапування селян генеральної округи «Дніпропетровськ» на роботу до Німеччини // Вісник Черкаського національного університету. Серія «Історичні науки». 2016. Випуск 2. С. 118–127. (міжнародна наукометрична база «Index Copernicus»).

Публікації та видання,

які додатково відображають результати дослідження:

6. Гандрабура Н. Я. Доля оstarбайтера // Війна в історичній та індивідуальній пам'яті: матеріали Другої всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 68-й річниці визволення України від гітлерівських загарбників. Кривий Ріг, 2012. С. 167–168.

7. Гандрабура Н. Я. Спогад очевидця про німецько-фашистський окупаційний режим на Дніпропетровщині // Війна в пам'яті поколінь: матеріали міжрегіональної наукової конференції (м. Кривий Ріг, жовтень 2013 р.). Кривий Ріг, 2013. Випуск III. С. 97–102.

8. Гандрабура Н. Я. Нацистська окупаційна політика в українському селі (1941–1944 рр.) // Сталий розвиток промисловості та суспільства: матеріали Міжнародної науково-технічної конференції. Секція 16 «Історія та історичні дослідження». Кривий Ріг, 2014. С. 132.

9. Гандрабура Н. Я. Нацистська шкільна освіта як засіб експлуатації дітей та підлітків на Наддніпрянщині (1941–1944 рр.) // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: зб. наук. праць / відп. ред. О. Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1944 рр.»; Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. С. 313–318.

10. Гандрабура Н. Я. Пропагандистська політика нацистської окупаційної влади на шпальтах місцевої преси // Розвиток промисловості та суспільства: матеріали Міжнародної науково-технічної конференції. Секція 16 «Історія та історичні дослідження». Кривий Ріг, 2016. С. 108–110.

11. Гандрабура Н. Я. Ерастівська сільськогосподарська школа генеральної округи «Дніпропетровськ» // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць / відп. ред. М. І. Михайлуца. Херсон: ФОП Грінь Д. С., 2017. Випуск 6. С. 93–96.

АНОТАЦІЯ

Гандрабура Н. Я. Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2017.

Дисертація є першим комплексним дослідженням, яке присвячене вивченню політики та дій нацистської окупаційної влади щодо експлуатації та виснаження села генеральної округи «Дніпропетровськ». На основі аналізу численних наказів, розпоряджень, інструкцій та вказівок розкрито діяльність окупаційних владних структур, досліджено заходи щодо притягнення сільського населення до «обов'язку праці», підраховано чисельність працездатних селян, проаналізовано тривалість робочого дня працівників, висвітлено зміст аграрної реформи та ін. Окремо проаналізовано роль початкових та середніх професійних сільськогосподарських шкіл у реалізації загальноекономічних планів нацистської Німеччини.

Висвітлено зміст і наслідки податкової та фіскальної політики, запровадженої окупаційною владою в сільській місцевості. Показано умови, в які потрапило сільське населення після введення окупантами низки натуральних та грошових податків (подушного податку, з заробітної плати, на домашню худобу, будинок) та адміністративних зборів, страхування майна селян і штрафів.

Простежено методи впливу нацистської окупаційної влади під час вербування та вивезення селян генеральної округи «Дніпропетровськ» на роботу до Німеччини. Уточнено чисельність працездатного сільського населення, вивезеного до Райху.

Ключові слова: Третій райх, райхскомісаріат «Україна», генеральна округа «Дніпропетровськ», нацистська окупаційна політика, обов'язкова трудова повинність, «аграрна реформа», окупаційні освітні заклади, україномовна окупаційна преса, натуральні податки, фінансова політика, «остарбайтери».

АННОТАЦІЯ

Гандрабура Н. Я. Село генерального округу «Днепрпетровск» (1941–1944 гг.): експлуатація, истощение и последствия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского. – Николаев, 2017.

Диссертация является первым комплексным исследованием, которое посвящено изучению политики и действий нацистской оккупационной власти по эксплуатации и истощению села генерального округа «Днепрпетровск». На основе анализа многочисленных приказов, распоряжений, инструкций и указаний раскрывается деятельность оккупационных властных структур, исследованы меры по привлечению сельского населения к «долгу труда», подсчитано количество трудоспособных крестьян, проанализирована продолжительность их рабочего времени, освещено содержание аграрной реформы и др. Отдельно анализируется роль начальных и средних профессиональных сельскохозяйственных школ в реализации общеэкономических планов нацистской Германии.

Освещены содержание и последствия налоговой и фискальной политики, проводимой оккупантами в сельской местности. Показаны условия, в которых оказалось сельское население после введения оккупантами ряда натуральных и денежных налогов (подушного налога, с заработной платы, на домашний скот, дом), административных сборов, страхование имущества крестьян и штрафов.

Прослежены методы воздействия нацистской оккупационной власти во время вербовки и вывоза крестьян генерального округа «Днепропетровск» на работу в Германию. Уточнена численность трудоспособного сельского населения, вывезенного в Райх.

Ключевые слова: Третий райх, райхскомиссариат «Украина», генеральная округа «Днепропетровск», нацистская оккупационная политика, обязательная трудовая повинность, «аграрная реформа», оккупационные образовательные учреждения, украиноязычная оккупационная пресса, натуральные налоги, финансовая политика, «остарбайтеры».

SUMMARU

Handrabura N. Ya. Villages of the Dnepropetrovsk general district (1941–1944): acquisitiveness, depletion and consequences. – Manuscript.

The thesis for the candidate of historical sciences degree, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – V. O. Sukhomlynsky National University of Mykolaiv. – Mykolaiv, 2017.

The thesis is the first complex research conducted at the regional level; it is devoted to the policy of the Nazi occupation authorities regarding exploitation and depletion of the Dnieper Ukraine villages (in the area of the Dnepropetrovsk general district – a territorial and administrative division created by the Nazi occupation authority during the World War II). Numerous archive sources and publications, periodical and non-periodical publications of occupants, memoirs and letters of eye-witnesses of the occupation period are used in the thesis. The three chapters of the thesis analyze and systematize historiography and information base of the issue and disclose the essence of the activities performed by occupation authorities enabling tracing the Nazi occupation policy in the rural area of the Dnepropetrovsk general district.

Series of directions, instructions, regulations and orders of the occupants regarding the involvement of local villagers in a «labour duty» are analyzed. Special attention is paid to the research of tasks implementation by the occupation authorities on engaging villagers in different sorts of work; decision on daily working hours for a labourer; agrarian reform introduction; wages, etc. The role of primary and agricultural schools in general economic plans implementation of Nazi Germany is analyzed specifically. The thesis provides the evidence of child labour and labour of pupils of agricultural schools used in various agricultural works.

Essence and consequences of tax and fiscal policy introduced by the occupants in rural area of the Dnepropetrovsk general district are revealed. The thesis shows

living conditions of villagers in the Dnieper Ukraine after the occupation government's introduction of numerous natural taxes, a trade tax, an income tax, personal and livestock taxes, a dwelling tax and a number of other robbery forms introduced via the system of a one-time administrative levies, property insurance and fines. This criminous policy of the occupation authorities in the Dnepropetrovsk general district resulted in further undermining poor financial conditions of unwealthy villagers leading to their deeper depletion.

The occupation authorities' policy on local villagers transportation to Germany for forced labour is traced. Involvement of local authorities and media as well as other methods of influence on villagers during labour force recruiting for the third Reich is analyzed. The entire system of recruitment and transportation of «ostarbeiters» to Germany was strictly regulated by a range of directions, instructions, regulations, threats and punishments targeted at quelling even the smallest resistance of «recruited» villagers. Based upon archive papers, letters and memoirs of «ostarbeiters» from the Dnepropetrovsk general district it is proved that Nazi enlarging labour force of the Reich with eastern labourers of the Dnieper Ukraine used their work to the full extent and complete exhaustion at minimal expenditures on labourers allowance.

«Labour markets» created in Germany were a kind of «slave markets» for Nazis. At those slaveholding auctions labour force from the East (alive «war trophy») was displayed for sale. From there the «owners» selected their «ostarbeiters» for performing work in enterprises, the agricultural sector, German families as maids, etc.

The thesis substantiates the point that essence of the Nazi occupation policy in the rural area of the Dnepropetrovsk general district was in total robbery and depletion of capital and human resources of the Dnieper Ukraine villages.

Key words: Third Reich, Reich Commission «Ukraine», Dnepropetrovsk general district, Nazi occupation policy, labour duty, «agrarian reform», occupation educational institutions, Ukrainian language occupation press, natural taxes, financial policy, «ostarbeiters».

Підп. до друку 20.11.2017. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 2011-1.

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

